

Osmanlı kaftanları ile entarilerinin farkları ve kullanılışları

Lale GÖRÜNÜR*, **Semra ÖGEL**

İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Programı, 34437, Taşkışla, Taksim, İstanbul

Özet

Osmanlı giyim kuşamının temelleri ikibin yıldan eskiye, Orta Asya'da yaşamış olan atalarının giyim kültürüne uzanmaktadır. Yaklaşık altı yüzyıl, Osmanlı kıyafetleri, kesim özellikleri açısından benzer şekilde devam etmiş, 19. yüzyıldan itibaren köklü değişikliğe uğramıştır. 19. yüzyıl başında erkek kıyafetleri, yüzyılın ortasından sonra kadın kıyafetleri Avrupa modası etkisiyle tamamen değişmiştir. Osmanlı giyiminde yüzyıllarca şalvar, iç gömleği, entari, kaftan ve hırkalar kullanılmıştır. Osmanlı kıyafetinin belirleyici unsurları kaftanlar ve entarilerdir. Kaftan ve entariler yüzyıllarca birlikte giyilmişlerdir. Entariler içte kalmakta, kaftanlar entarilerin üstüne giyilmektedir. Entariler herkes tarafından giyilirken kaftanlar özellikle, kamusal alana yönelik bir nevi üniforma görevi gören giysilerdir. Bu iki giysi kesim özellikleri açısından çok benzer ve bazen birbirlerine karıştırılırlar. Türkçede, kaftan sözcüğü çok eskiden beri kullanılırken, entari sözcüğünün 16. yüzyıldan itibaren kullanıldığı bilinmektedir. Entari kullanılış amaçları ile var olan ve her durumda giyilen giysidir. Kaftan olarak adlandırılan giysi öncelikle saray giysilerini düşündürmektedir çünkü Topkapı Sarayı Müzesi'nde büyük bir padişah kaftanları koleksiyonu yer almakta ve bunların dışında günümüze gelen pek fazla kaftan bulunmamaktadır. Kaftanlar itibarı temsil eden giysiler olmuş, değerli kumaşları ve aksesuarları ile itibar sağladıkları gibi kumaş desenleri ile sembolizm yaratmışlardır. Padişah giysilerinde, sultanın temsil ettiği güçler, kaftanlarda kumaş desenleri sembolize edilmektedir. 19. yüzyıl başlarında erkek kıyafetlerinin değişmesiyle kaftan kullanımı ortadan kalkar. Hem kadın hem erkek giysisi olan entari yalnızca kadınlara özgü olur. 18. yüzyıldan itibaren hafifleyen geleneksel giysiler, 19. yüzyıl sonunda ortadan kalkar.

Anahtar Kelimeler: *Kaftan, hil'at, entari, kesim, sembolizm.*

*Yazışmaların yapılacağı yazar: Lale GÖRÜNÜR. lalegorunur@yahoo.com; Tel: (212) 242 38 13.

Bu makale, birinci yazar tarafından İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Programı'nda tamamlanmış olan "Ondokuzuncu yüzyılda Osmanlı entarisi ve Sadberk Hanım Müzesi entari koleksiyonu" adlı doktora tezinden hazırlanmıştır. Makale metni 27.03.2006 tarihinde dergiye ulaşılmış, 19.04.2006 tarihinde basım kararı alınmıştır. Makale ile ilgili tartışmalar 30.06.2007 tarihine kadar dergiye gönderilmelidir.

The differences between Ottoman “kaftan” and “entari” with their usage

Extended abstract

Ottoman dressing culture has a history of more than two thousand years. This culture was the inheritance of The Turks' ancestors from Central Asia. For many centuries in the Ottoman period, the articles of dress were similar of men and women and bore the same name. The main items were the şalvar (ankle-length trousers), gömlek (under tunic), hırka (cardigan), entari (gown), which could sometimes be called a kaftan (caftan). Cardigans and gowns opened down the front and were generally collarless. Narrow godets (peş) were added to the sides of these robes to give extra volume to the skirts, and they had inset pockets in the seams. This style of dress, the cut of which was known as “peşli” continued through to the mid 19th century, with minor modifications of the collar of cuffs. Gowns and caftans were usually made of costly fabrics. In this study, Ottoman kaftan and entari examined and compared according to their usage with their symbolism. The 18th century's changes on costumes mentioned then after leaving to use kaftan in the early 19th century surviving entari and its different styles explained.

The most interesting items of Ottoman costumes were kaftan and entari. They were very similar in their cutting style. These two articles of dressing worn together for hundreds of years. The caftan worn over the inner robes (entari) was usually made of heavy printed silk fabric and had short sleeves, which meant that the puffed sleeves of the inner robes could be seen underneath. In winter this was worn with an outer caftan lined inside with a sable skin, beach martin's fur, squirrel fur or ermine fur.

Entari could be worn alone but kaftan needed another inner robe. Kaftan, the outer robe was showing the level of the person who wore it in the public. The sultan and government gave the kaftan as pleasing gift or to make higher the statute of the one who took it. So, kaftan carried a high symbolism on it

Caftans of various styles were the important items of dress for both men and women. Caftans are fairly simple in construction and tailoring, using mostly straight seams; it was the quality of the fabric that was intended to impress.

When we look at the caftans, firstly the imperial kaftans and the kaftans of inhabitants of the palace attract us. They pulled our interest on. Ottoman sultans used to attach great importance to their attire. They used to wear kaftans made of expensive and luxurious cloths. They generally have round necks, sometimes with a small stand-up collar. Women's caftans likewise had round necks: styles that had low round or square necklines or even came under the bust date to the late 18th century. 16th century caftans did not expose the bosom. They usually have buttons to the waist, either jewelled or covered in the same fabric as the caftan.

The sultan and his court would frequently wear gowns one with wrist length sleeves under another with short sleeves, under another with decorative ankle length sleeves, so their contrasting fabrics could all be seen and admired.

In the 18th century, silk fabrics began to change. They become lighter both in design and the portion of silk. Also the style of the gowns was changed. Costumes were effected by European fashion and became lighter. The new style was very suitable with new style of social life. The dress of the 18th century is vividly described by Lady Montague..... The miniatures of Levni and Abdullah Buhari also depict the dress of the time in close detail. Towards the mid eighteenth century, the length of the skirt rose to above the ankles and the neckline became deep enough to reveal the breasts, while the right front panels of open fronted dresses were cut diagonally at the waist level to have an overlap over the left panel. Towards the end of the 18th century the neckline became so low that it exposed the breasts entirely.

In the early 19th century new styles emerged in women's fashions. The dresses, known as üç etek and dört etek (three and four panelled skirts, where the skirt was divided by waisthigh slits into three and four panels respectively) were highly favoured in capital and worn until 1875. Women in conservative circles continued to wear them up to the end of the century. In the provinces and particularly in rural areas the fashion continued even into the 20th century.

Keywords: Kaftan (outer robe), hil'at, entari (inner robe), cutting style, symbolism.

Giriş

Osmanlı giyim kültürü, iki bin yıllık geçmişi olan, Orta Asya'nın kuzeyinde yaşamış Türklerin, göçebe atalarının giyim kültürüne dayanmaktadır. İki bin yıllık süreçte, yaşadıkları coğrafya ve yaşam koşulları sürekli değişmiş, karşılaştıkları kültürlerden etkilenen giyim, biçimsel olarak aynı ilkeler doğrultusunda kalmış, detaylar değişmiştir. Osmanlı İmparatorluğu, 20. yüzyılda ömrünü tamamlayana kadar, altı yüz yıl, Anadolu topraklarını merkez ediniş, yerleşik olarak yaşamıştır. Göçebeliliğin gerektirdiği, sürekli hareket halinde olmaları nedeniyle, hayatları at üstünde geçen, Orta Asya Türkleri, kendilerine benzer hayat tarzları olan kavimlerle ortak bir giyim kültürü yaratmışlardır. At üzerinde ve içinde mobilya bulunmayan çadırlarında konforlu yaşayabilmek için şalvar benzeri bir pantolon, bir iç gömleği ile önden boydan boya açık, yırtmaçlı beli kemerle bağlanan bir üst entarisi ya da kaftan giymişlerdir. Bu entari ya da kaftan etek boyu zaman zaman değişerek 20. yüzyıla kadar temel biçimini muhafaza etmiştir.

Osmanlı giyim kuşamı, altı yüzyıl boyunca, benzer biçimdeki kıyafetlerden oluşmuş, batı etkilerinin baskın hale gelmesi ile, 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak, son yetmişbeş yılında, diğer doğulu ülkelerde olduğu gibi, büyük değişiklik göstermiştir.

Entari

Osmanlı halkı, farklı dinlere mensup olup, farklı etnik kökenden gelmiş olsa da ortak bir kültür geliştirmiştir. Giyim kültürü temel ilkelerde bütünlük göstermiştir. Araştırmacılar tarafından, ev içi kıyafeti olarak anılan, oysa, sokak kıyafeti denilen ferace çarşaf gibi dışa giyilen üstlüklerin içine de giyildiği tartışmasız kabul edilecek entarileri, her kesimden kadın, erkek ve çocuk giymiştir.

Entariler, kaftanlarda kullanılan değerli Osmanlı ipekleri gözönüne alınırsa, hafif ipekli ve sade kumaşlardan (Tezcan, 1999), daha yumuşak ve vücudu saran konforlu giysiler olarak yapılmışlardır. Etek boyu ayak bileklerine kadar, uzun kollu ve önden açık giysilerdir.

Osmanlı giyiminde kullanılan önden açık, uzun kollu boy entarisinin kesim tekniği ile paralellik gösteren, bilinen en eski örnekler, Pazırık kurganlarında görülmüştür. Bu kurganlar milattan önce 5. yüzyıla tarihlenmektedir. Kuzey Moğolistan'da milattan önce 2. yüzyıla tarihlenen mezar buluntularında tekrar aynı kesim tekniği ile hazırlanmış ipek kıyafetler ortaya çıkarılmıştır. Bunların Çin ipeğinden yapılmış olduğu anlaşılmıştır. Bu kurganlarda bulunan malzeme uzun yıllar donmuş ve buz içinde korunarak 20. yüzyıl başına kadar kalmıştır (İnan, 1967). Milattan önce 2. yüzyıldan kalan bu giysilerin Çinliler tarafından tasarlanmış olması mümkündür.

Türkçedeki giysilerle ilgili sözcüklere baktığımızda, Divanü Lugat-it-Türk'te entari sözcüğüne rastlamıyoruz ancak karşımıza iki sözcük çıkıyor. Bunlardan biri "ton" diğeri "kaftan" (Kaşgarlı Mahmut, 1985). Ton sözcüğü için, çok sayıda ifade ile karşılıyoruz. Bunlar arasında çok ilginç olan bir tanesi "etekli ton" dur (Kaşgarlı Mahmut, 1985). Osmanlılar tarafından, 20. yüzyıla kadar, uzun ya da kısa anlamında kullanılan, etekli entari ve eteksiz entari terimlerini buna dayandırmak mümkün görünüyor.

Reşat Ekrem Koçu'ya (1967) göre entari kelimesinin aslı Türkçedir, elif harfi ile yazılır, Araplar bu Türkçe ismi almışlar ayın harfi ile yazarak "anteri" demişlerdir. Nancy Micklewright, Pennsylvania Üniversitesi'nde (1986) yılında tamamladığı "Women's Dress in 19th Century İstanbul: Mirror of a Changing Society" adlı doktora tezinde Osmanlı kıyafetlerinin terminolojisi ile ilgilenmiş, entari sözcüğünü de ele almıştır. Entari kavramının biraz problemliliğini düşünen Micklewright, 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı kıyafetlerinden söz eden, kaynakları incelemiş, özellikle seyahatnamelerde, kıyafet isimlerinin kendi devirlerindeki gibi verildiklerini tesbit etmiştir. Yüzyıllarca kullanılan bu giysinin 16. yüzyılda entari olarak geçtiği anlaşılmaktadır.

İngiliz elçisinin eşi olarak Osmanlı İmparatorluğu'na gelen Lady Mary Wortley Montagu (1998), 18. yüzyılın önemli bir tanığıdır. Kardeşi Lady Mar'a Edirne'den 1 Nisan 1717'de

gönderdiği mektubunda, kendisi için hazırlanan Türk kıyafetinin ayrıntılı bir tanımını yapmaktadır. Mektubunda Türkçe olarak “entari” terimini kullanmaktadır.

Osmanlı Devleti topraklarında konuşulan, Türkçe dışındaki dillere de entari sözcüğü yerleşmiştir. Angeliki Hatzimichali (1984), Benaki Müzesi yayınları arasında çıkan “The Greek Folk Costume” adlı Yunan halk kıyafetlerini incelediği kitapta sözlük kısmına “anderi” sözcüğünü almıştır¹. Eski Atina’da karşılığı çizgili ve ya çiçekli dış giysi olarak verilmiş ve “tsoubes” ile aynı biçimde olduğunu belirtmiştir. İkinci tanımında eski Veroia’da önden açık, uzun kollu dış giysi olarak bilindiği söylenmektedir. Bir diğeri de Roumluki’de gelinlikle birlikte giyilen ipek giysi “sayias” altına giyilendir. Ayrıca Almyros’ta “anderoforemenes” diye bir sözcük var ki anderia giyen kadınlar anlamına gelir deniyor. Bölgesel olarak farklılık gösterdiği vurgulanıyor.

Türk giyiminde entari sözcüğünün kullanılışı, kaynaklarda 16. yüzyıla kadar geri gitmektedir. Bu sözcüğün kökeninin, Türkçe olduğunu ispat eden bir kaynağa rastlamadık ancak 16.yüzyıldan 20. yüzyıla kadar Osmanlılarca kullanıldığını biliyoruz.

Kaftan

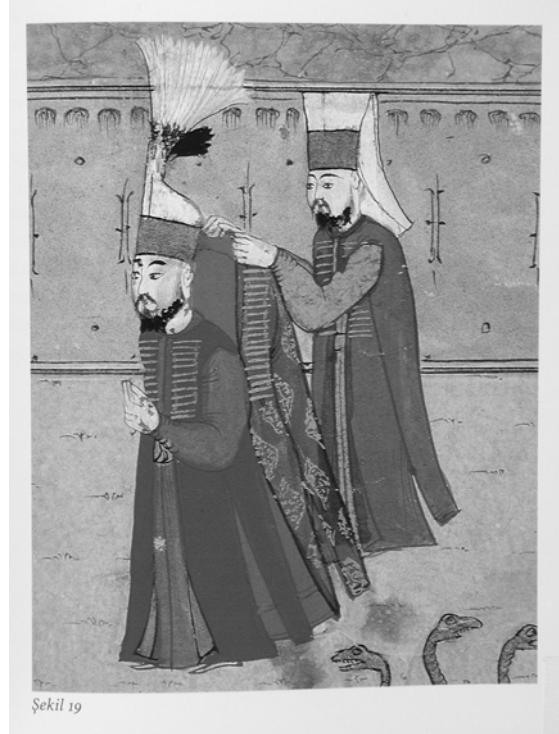
Kaftan, biçim itibariyle entari gibi, önden açık, boyu uzun üst giysisidir. Kolları uzun veya kısa olabilmektedir. Entarinin üstüne giyilen kaftan, Osmanlı kıyafetleri içinde, çok önem verilen ve itibar gören bir giysidir. Kaftan denince ilk akla gelen giysiler, padişah kaftanları ve saray mensuplarına ait olanlardır.

“Ekseriyetle padişahlar tarafından giyilen bu elbisenin muhtelif isimleri vardır. Bunların tibyanı nafi denilen ve harpte zırhların üstüne giyilen içi pamukla doldurulmuş kalınca neveleri olduğu gibi giyenlerin derecelerine göre hasülhas, kuşluk, ala, bala, elvan gibi isimler alanları da vardır. Kaftan padişahlar tarafından giyildiği gibi, vezirler, sadrazamlar ve di-

ğer bazı yüksek saray ricali tarafından da giyilirdi (Gönül, 1975).

Arapça onur giysisi anlamına gelen ‘khalat’ (Atasoy vd., 2001), Osmanlılar tarafından kaftan anlamına kullanılmış, onurlandırılan kişilere bu isim ile hediye edilmiştir.

“Hil’at(kaftan):”Üste giyilecek şey”, üstlük anlamına gelen bu sözcüğün Türkçesi kaftandır. Padişahın başta sadrazam olmak üzere devlet görevlilerine, bunların da daha alt kademedeki bulunanlara rütbe aldıkları, bir işe atandıklarında ya da yaptıkları işin beğenildiğini göstermek için giydirdikleri değerli kumaştan ya da kürkten yapılmış giysidir (Şekil 1) Hil’atlar değerine göre derecelenir ve ve başka başka adlar alırdı. Çok değerli hil’at anlamına hil’at-i fahire sözü çok kullanılır” (Özön ve Özön, 2004).

Şekil 1. Surname, Bölük ağalarına hil’at giydirilmesi, (Atasoy vd., 2001)

“Hil’atlar Osmanlı saray hayatının vazgeçilmez parçasıydı. ...bir şehzadenin ya da elçinin ziyareti, bir askeri seferin başlangıcı, veya saltanat ailesindeki bir kutlama için....dini bayramların bir parçası olarak sunulurlardı....genel memnuniyeti göstermek,..bir hizmeti ödüllendirmek, yeni atamayı bildirmek

¹ Burada sözcüğün kökeninin dayandırılacağı dile ilişkin bir bilgi vermemektedir.

ve yıllık maaşın bir bölümü olabilirlerdi. Bazı belgelerden bu giysilerin amaçsal farklılıklarını belirleyen isimleri olduğunu öğreniyoruz. Örneğin inam, hediye ve ödül için, alınan hediyeye karşılık anlamında; tasadduk, dini bağış anlamında; iydane ise büyük dini kutlamalarda verilen hediye anlamındaydı.....Hil'atlar genellikle verilen kişinin konumuna ya da iletilmek istenilen onurun derecesine göre renk ve kalite de dokunurdu. (Atasoy, Denny vd., 2001).

Sultan tarafından saraylılar, devlet görevlileri, elçi heyetleri için hazırlanması gereken hil'atlar için saraya bağlı büyük bir terzilik sektörünün oluşmasını gerektirmiştir.

Hizmetkarların kıyafetleri için elbise imalathaneleri kurulmuştur; buralarda terziler ile dolamacılar çalışmaktadır;, özel bir esnaf hil'at, yani padişahın şerefliendirmek istediklerine armağan ettiği, ceketler ve kaftanlar imal etmektedir. Bu hil'atlar değerli kumaşlardan yapılmakta ve çoğu zaman içerisine pahalı kürkler geçirilmektedir. Bunlar (17.yy. da) İstanbul'da bu işte uzmanlaşmış olan ve yalnızca padişahın hesabına çalışan 105 terzi tarafından yapılmaktadır (Mantran, 1991)

Hil'atlar verilen kişiler arasında, kalitesine ve sayısına göre rekabet duygusu uyandırmaktadır. Hil'at verilmesi, giderek artan ekonomik bir yükü beraberinde getirdiğinden, 18. yüzyıldan itibaren ekonomik gerilemenin önüne geçme arayışları başlayacaktır.

“Giysiler için kullanılan terimlerin çeşitliliğine rağmen, kayıtlar bu kıyafetlerin aralarındaki farklarla ilgili kesin bilgi vermez. Hil'at terzilerinin diktiği kıyafetlerin biçimleri, büyük ihtimalle, uzun kollu, kısa kollu, ya da kolsuz uzun giysi olmak üzere, hep aynı kalmıştır. 1713 ile 1767 yılları arasında, Kaptan-ı Derya için teşrifat defterini tutan Abdullah Naili Paşa'nın belgelerinden de anlaşıldığı gibi, hil'at olarak verilen hediyelerin, önceden dikilmiş giysiler yerine, bir elbiselik yani bir donluk top halinde verilmeye başlanmış olması, o dönemde vücuda daha oturan kıyafetlerin moda olması olarak kabul edilebilir” (Atasoy, Denny vd., 2001).

Kaftan, göstergesi olduğu itibarı, dokumasında kullanılan değerli malzemelerin yanı sıra, uzman kişilerce hazırlanmış, özellikle padişah giysileri için dokunmuş, ideolojik ilkeler doğrultusunda tasarlanmış desenleri ile sağlamaktadır. Üzerinde yer alan aksesuarlar ve içine kaplanan kürkün değeri de bu vurguyu artırmaktadır.

“İç ve dış kaftanları zamanın en yaygın kumaşları kemha, diba, seraser gibi ağır ipeklilerden dikilirdi. Kumaşlar ayrıca dokumasına katılan altın ve gümüş alaşımli ipek iplik üzerine sarılmış klaptanla zenginleştirilir, bu metal telin kullanımı kumaşa pırlıtlı, göz alıcı ve lüks bir görünüm katarı. Kaftanların önleri ya bir sıra aralıkla birit ilik-düğmeyle ya da bedene karşılıklı dikilen ve çaprast denen şeritlerle kapanırdı” (Tezcan, 1999).

Kaftan sözcüğü, Türkçede çok eskiden beri kullanılmakta olup, bin yıldan fazladır aynı tür giysiyi tanımlamaktadır. Bahaeddin Ögel (1985), Türk Kültür Tarihine Giriş'te entari sözcüğünü kullanmıyor daha çok kaftandan söz ediyor ve kaftanın bir tür üst giyim olduğunu vurguluyor.

Divanü Lugat-it-Türk'te, kaftan için kaftanı omzuna aldı, kaftanı kurladı yani ona kuşak yaptı ve bağladı, bir başka ifade de kaftanı kurşadı yani kuşakla bağladı şeklindedir” (Kaşgarlı Mahmut, 1985). Bu sözlük kaftan sözcüğünün Türkçe olduğunu düşündürmektedir. Genel olarak giysiyi karşılayan sözcük ise “don”dur. Osmanlıca'da da yerini alan bu sözcük “bir donluk kumaş” gibi kullanımlarla karşımıza çıkmaktadır. Bahaeddin Ögel (1985), Türk Kültür Tarihine Giriş'te kaftana ilişkin şunları söyler:

“Kaftan sözünün aslının Farsça olduğu söylenir. Fakat Ahmet Vefik Paşa'ya göre Farsça kaftan sözünün aslı, Türkçe kaftandan gelmiştir. ... Kaftan, İran'da giyilen bir nevi, pamuklu bir savaş elbisesi idi. İçine ham ipek de konurdu. Asım Efendi'ye göre bu giyim, Türkistan'da kalmak ve Anadolu'da çukal denilen zırhın karşılığıdır. Kaftan, Çağatay lehçesinde kaptan şeklinde söylenir. Herhalde Ahmet Vefik Paşa buna bakarak yukarıdaki hükmü vermişti. Orta Asya lehçelerinde ise bu

söz pek görülmez. Daha çok Anadolu, Kırım ve Karaim Türklerinde yaygındır. Bu söz, Memluk Türk lehçesinde de kaptan şeklinde görülür....Kaşgarlı Mahmud'un kaftandan söz açması da üzerinde durulacak mühim bir noktadır”.

Kaftanların yapıldığı kumaşın rengi Türklerde özel anlamlara karşılık gelebiliyordu.

“... kaftan sözünün karşıladığı giyim şekilleri, her çağa göre değişiyordu. Dede Korkut'ta mutlu bir günde giyilen kırmızı kaftandan söz açıldığı gibi, gelinin güveye hediye olarak verdiği, “ergenlik kırmızı kaftan” da bahsedilmekte idi. Ardı yırtıklı, yani “yırıtmaçlı” kaftanı da yine burada görüyoruz” (Ögel, 1985).

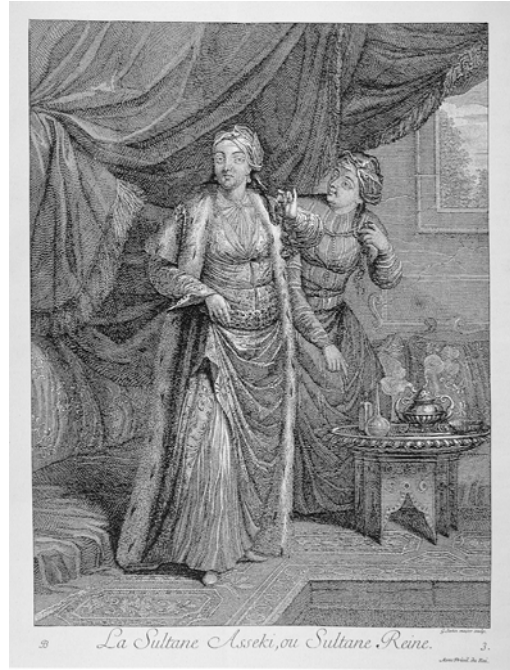
Osmanlı devrinde farklı renk sembolizmi etkili olmuştur. Padişahların giyim kuşamında bazı renklerin özel durumlar için kullanıldığı bilinmektedir. Örneğin siyah, mor ve koyu mavi renkte giysiler cenazelerde kullanılmıştır. Busbecq, 1550'lerde, bu renklerin Osmanlılarca uğursuz sayıldığını, mor rengin asalet belirtisi olarak görüldüğünü² ancak savaş zamanında ölüm habercisi sayıldığını anlatmıştır. Beyaz renk Osmanlılarca uğurlu sayılmış ve sultanlar tarafından törenlerde giyilmiştir (Atasoy vd., 2001).

Osmanlı devrinde entari ve kaftan arasında fark var mıdır?

Kaftan itibarı temsil etmekte ve sembolik olarak kullanılmaktadır. Entari ise çağrışımlardan uzak, temel kullanım amacı olan bir giysi olmuştur. Entari ile kaftan benzer kesim özellikleri gösterirler ve üst üste giyilmektedirler. Birbirlerinden kumaşları ile bazı kesiliş detayları ile ayrılmaktadırlar. Kullanılış alanları çoğu zaman örtüşür ancak kaftan giymenin zorunlu olduğu ya da olmadığı yerler ayrılabilir. Entari kadınlar erkekler ve çocuklar tarafından mutlaka giyilmektedir, ancak kaftan her zaman giyilmeyebilir. Kaftan, entariden daha saygın bir giysi olmuş bir prestij malı, bir gösterge olarak anlam yüklenmiştir³. Saray tarafından bir onur ödülü ola-

rak verilmiş ve rütbe gösteren özelliklere sahip olmuştur. Entari, kaftana göre daha sıradan, herkesin ihtiyaç duyduğu için giydiği bir giysidir. Tüm giysiler gibi entari de kumaşı, bezeme unsurları ve dikiş kalitesi ile gösterge olarak kullanılmıştır. Kaftan, saray çevresinde ve erkek giyiminde resmi bir nitelik kazanırken, kadınlar tarafından da kullanılan bir giysi olmuştur. Kadın kaftanları da varlık göstergesi ve prestij malı durumundadır. Kumaşı, işleme, kürkü ve aksesuarları ile kadının statüsüne işaret eder (Şekil 2.).

Geleneksel entari, özel günlerde ya da gündelik hayatta aynı biçimde giyilmiştir. İmal edildiği malzeme, entarinin fonksiyonunu belirlemiş, evde iş yaparken, fonksiyonel biçimi sayesinde etekleri belde toplanabilmiş ve ayağa dolaşmaktan çalışılabilir bir giysi olmuştur. “eteği belinde” gibi deyimler bu kullanılış tarzından dolayı mecazi bir anlam kazanmış olmalıdır.

Şekil 2. Recueil, Haseki Sultan, (Nicolaas vd., 2003)

Tarihi süreç içinde, entari ve kaftan kavramları, bazen birbirine karışmış gibi görünüyor. Üç dört kat, üst üste giyilen kıyafet parçalarından en üste giyilen dışında, içte yer alanlar iç kaftanı, entari dolama, mintan gibi isimler almakta, ancak her zaman aynı sayıda katman bulunmamakta ve hangisi nedir karışmaktadır. 17. yüzyılda

² Bizans ve Hristiyanlık etkisi görülüyor.

³ Dervişlerin kaftan değil de hırka giymesi, kaftanın vurguladığının tersine mütevaziliğe işaret etmektedir.

İstanbul'da bulunan seyyahlardan Thevenot'un "doliman" yani dolama adı verilen giysiyi tarif edişini Robert Mantran (1991) şöyle aktarıyor:

Tenlerinin üzerine, hem önden hem de arkadan kapalı bir don giymektedirler; ...gömleklere uzun olup donun üstünden aşağı düşmektedir; gömleğin üstüne topuklara kadar inen ve dar kol ağızları olan ve elin sırtını kaplayan yuvarlak bir kısmı bulunan, doliman (dolama) denilen entarileri giymektedirler. Bu dolamalar, bez, saten, tafta veya çok güzel başka kumaşlardan yapılmaktadır ve kışın pamuklu kumaşla kaplanabilmektedir. ...bellerinin etrafına kuşak dolamaktadırlar, ...veya bellerine altın veya gümüş halkaları olan veya üç parmak genişliğinde deri bir kemer sarmaktadırlar...Dolamanın üzerine Ferace giymektedirler. Tournefort tarafından tasvir edilen feraceye çoğu zaman kaftan denilmektedir, bu kıyafet parçası Türkler'in olanakları olduğunda çok lüks olmasını istedikleri elbisedir: "Bunlar, İngiltere, Fransa, Hollanda yünlü kumaşlarından olup, alacalı, misk rengi, kahverengi veya zeytin yeşilidir ve eskilerin entarileri gibi topuklara kadar inmektedirler". Padişah birini şereflelendirmek, bir komutanı ödüllendirmek istediğinde, ona genelde pahalı kürklerle kaplı, muhteşem bir kaftan armağan etmektedir.

Entari ve kaftan arasındaki en önemli fark anlam farkıdır. Bu giysilerin anlam taşımasından dolayı malzeme de farklılık göstermektedir. Entari yumuşak ve hafif kumaşlardan yapılırken, kaftan ağır ipeklilerden yapılan bir giysidir. 19. yüzyıla gelindiğinde, kaftanın kullanımı çok azalmıştır. Kaftan imajını vurgulayan, klasik ağır ipekli, Osmanlı kumaşları üretilmemektedir. Üretilen kumaşlar, entari yapımına uygun hafif ipekliler, ipek pamuk veya keten kumaşlardır.

Kaftanlar, sembolizm taşıyan giysiler olduğu için, kaftan yapılmak üzere dokunan kumaşlar, duruma göre, malzeme ve desen ile belirlenmiştir. Altın, gümüş ve ipekle dokunmuş olan, içine kürk kaplanan, maddi değeri yüksek olan, görünümlü altını ve gümüşü andıran kumaşlar olduğu gibi, desenleri ile sembolizm yaratan ör-

nekler vardır (Şekil 3.). Bunlardan en belirgin olan motifler, Güneş ve Ay, pars beneği, leopar çizgisi, lale motifidir. Güneş ve ay motifi, peygamberi ve onun temsilcisi padişahı, veya tanrıyı ve halife olan temsilcisi padişahı simgelerken, lale motifi, Arap harfleriyle yazılışında kullanılan harflerin yer değiştirmesi ile "allah" kelimesine dönüşebilmektedir. Pars beneği ve leopar çizgisi motifleri tahtlarda kullanıldığı gibi padişahların kaftanlarında da kullanılmış ve güç simgesi olarak görülmüştür.

Şekil 3. TSM 13/216 İtalyan kadifesi, lale desenli kaftan (Atasoy vd., 2001)

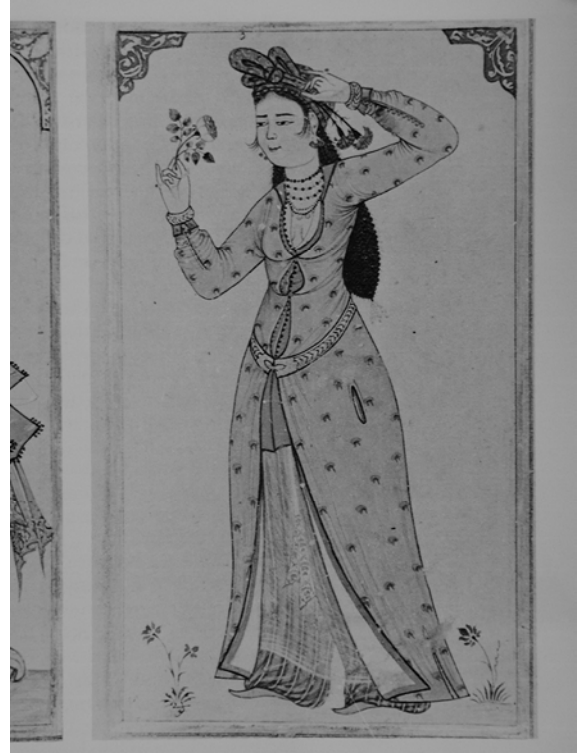
Motiflerin, 16. ve 17. yüzyıllarda çok büyük tutulduğu görülür. Padişah kaftanlarında, uzaktan rahatça algılanabilen, büyük desenler yoğun olarak kullanılmıştır. Bu desenler, saray atölyelerinde çizilmiş, değerli malzemeler kullanılarak dokunmuş olduğuna göre, törensel durumlarda, padişahların yer aldığı çeşitli merasimlerde, uzaktan görüldüklerinde dahi etkili olacak şekilde tasarlanmışlardır. Diğer devlet erkanının da rütbesine ve konumuna göre kumaşlarla hazırlanmış kaftan giydiği bilinmektedir. Padişahlar, şenliklerde ve belli saray törenlerinde saraylılara kıymetli kumaşlardan yapılan kaftanlar armağan ederdi. "IV. Mehmet, şehzadelerinin sünnetleri dolayısıyla kutlamaya gelen ve armağanlarını sunan vezirlere seraser kaplı samur kürkleri vermiştir" (Nutku, 1995).

“III. Sultan Murat Han’ın büyük oğlu Veliâhd-Şehzade Mehmet’in sünnet.... operasyonu(nu) 4. vezir Cerrah Mehmet Paşa yaptı. bu hizmetinden dolayı padişahın.... değerli hil’atler aldı” ”(Öztuna, 1969: 314). Ayrıca Valide Sultan da kendisine çeşitli ödüller ve kaftanlar hediye etti (Peirce, 1998: 257).

Padişahlar, yabancı elçilik heyetlerine kaftan armağan etmişlerdir, heyetler açısından, alınan kaftanların sayısı ve kalitesi önemlidir. Buna göre görevlerinin iyi veya kötü sonuçlanacağını tahmin edebilmişlerdir (Nutku, 1995). “...padişahlar, hil’atları,... onay yerine memnuniyetsizlik ifadesi olarak da kullanabilirlerdi” (Atasoy vd., 2001). Sarayda, padişah ve kaftan sembolizminin örtüştüğüne işaret eden, görevli tanımlamalarına ve bazı deyimlere rastlarız. Padişahın özel hizmetini gören enderunlular için kullanılan “kaftan altına girmek” sözü kaftanın yüklendiği itibarlı anlamı vurgulamaktadır.

“Kaftan ağası: Büyük dairelerde iç ağalarının başı.(anlamındadır)....Kaftan altı: Padişahın, kendi özel işlerini gören has oda, hazine, kiler ya da seferli odasında bir yer açılınca, oraya alınacak biri için, “kaftan altına verdim” diyerek seçtiği kimsenin durumu”nu anlatır (Özön, 2004).

Günümüze ulaşmış giysi örnekleri bir çok müze ve koleksiyona yayılmıştır. Giysi saklama geleneği pek olmadığı için, örnekler geç dönemden ve az sayıdadır. Ahşap evlerde yaşayıp, yangınlarla yitirilmiş olması Bunun pek çok sebebi arasında sayılabilir. Günümüze gelen örneklerin çoğunluğunu 19. yüzyıl entarisi oluşturur. Kaftanlara bakacak olursak, kaftan olarak nitelenebilecek giysilerin neredeyse tamamı padişahlara ait olup, bir kısmı da padişahların ailelerinin ve saraylılarındır. Kaftan adı verilen giysi türünün örnekleri de Topkapı Sarayı Müzesinde bulunur. “Her padişahın en az bir takım elbisesinin hatıra olarak saklanması gelenek” olmuştur (Öztuna, 1969). Bu gelenek bağlamında saklanan giysiler, itibar edilen kişinin yani padişahın onu sembolize eden giysilerinden seçilmiş olmalıdır.

Şekil 4. Levni, mavi entarili kız, 1720-30 (Scarce, 1987)

18. yüzyıldan itibaren, Osmanlı giysilerinde değişiklikler olduğu defalarca belirtilmiştir. 18. yüzyıl halkın evinin dışına taşıdığı bir dönem olup, serbest ve sosyal yaşama eğilim gösterdiği, hoşgörünün bazı kesimlerde arttığı bir dönemdir. Giysilerde bir hafifleme başlamıştır (Şekil 4). Osmanlı evinin iç mekanı, fazla güneş almayan ve yaz kış serin olan, ısınma sistemi yetersiz bir mekandır. Bu nedenle Osmanlı giyim geleneği üst üste giyilen giysilerden oluşmuştur. 18. yüzyılda halk, sosyal yaşam biçimini değiştirerek evinin dışında vakit geçirmeye başlamıştır. Kadınlar ilk defa bu dönemde serbestlik kazanmıştır. İlkbahar ve sonbaharda, dış mekânın iç mekana göre daha sıcak olduğu göz önüne alınacak olursa, dışarıda çok vakit geçirmeye başlayan halk, Avrupa modasının da etkisiyle giysilerini hafifletmeye başlar. Bunların yanı sıra Osmanlı dokumacılığı, klasik dönemdeki kalitesini kaybederek, ekonomik zayıflamanın da etkisiyle hafif ipekli üretimine ağırlık vermektedir. Bu dönemi yansıtan, Levnî minyatürlerinde, Liotard’ın resimlerinde kat kat giyilen giysilerin sayısının

azaldığı ve figürlerin hafif ipekli entariler giydiği görülür.

Sonuç

(19. yüzyılda Osmanlı kaftanının ortadan kalkması ile giyim kültüründe değişiklikler)

19. yüzyılın ilk çeyreği sona erdiğinde, erkek giysileri batılı erkek giysileri ile özdeşleştirilip pantolon ceket kullanmaya başlanır. Önce devlet görevlileri, sonra erkeklerin geri kalanı entari ve kaftan kullanmayı bırakmıştır. Kadınlar bir süre daha geleneksel giysilerini kullanmışlar, yaklaşık elli yıl sonra, onlar da batılı gibi giyinmeye başlamışlardır. Kadınlar elli yıl boyunca entari giymeyi sürdürmüşlerdir. Entarileri üzerine ise, kalçalarını örtecek boyda, Avrupalıların ceketlerine benzer ceketler ve çeşitli hırkalar giymişlerdir. Entariler, kaftanlar kadar yüklü bir sembolizm taşımasa da, bu defa uzayan etekleri, Fransız saray kıyafetleri gibi, eteklerin kuyruklarını sürürebilmek veya buna izinli olmakla, statü göstergesi olmuşlardır. Yalnızca kadın kıyafetleri olarak varlıklarını sürdüren entariler, kadınlar arasında, maddi kıymetlerine ve işçilik kalitelerine göre prestij sergilemiştir.

19. yüzyıl başında, 18. yüzyılın karakteristik özelliklerini taşıyan entarinin boyu ayak bileklerini geçmemekte ve yakası derin bir U biçiminde açıklık göstermektedir. Batı etkilerinin başladığı 18. yüzyılda Avrupa modasında görülen kadının boynunu uzun, vücudunu daha zarif gösteren dekolte (Onur, 2004) geleneksel entari modelinin de yakasına yansımıştır.

Entari 19. yüzyıla gelene kadar, önden açık, yakadan karın altına kadar düğme ile iliklenen, uzun düşük kolludur. Nadiren kısa kollu olduğu görülür. Genel olarak boyu ayak bileklerine kadar olan bir giysidir.. Eteklerin iki yanında uzun yırtmaçları vardır. Yırtmaçlarının hemen üstünde iki yanda birer gizli cebi bulunur. 19. yüzyıl entarisinde göğüs üzerinde çoğunlukla içten astarda açılmış olan birer saat cebi yer alır. Zaman zaman etek boyları ve yaka açıklıkları farklılık göstermiştir. Bazen kol boyları abartılı olarak uzamış ve yan yırtmaçlar kalça hizasına kadar çıkmıştır.

19. yüzyılda entari önce derin yırtmaçlı ve Avrupa modasında görülen uzun kuyruklara benzer biçimde yerde sürüklenecek derecede uzun etekli, normal boyutların dışında biçimlenir. Bu, ömrünü tamamlayan her şeyde olduğu gibi abartıların, bozulmaların ortaya çıktığı bir dönemdir. Giysilerini fazla kumaş sarf etmeye gayret ederek hazırlama eğilimini unutmuş olan toplum ekonomik koşullar kötüleştiğe savurgan olmuş, saraylı kadınlar kumaşları ve değerli taşlarla, incilerle işlenmiş giysileri savurganca tüketmiştir. İhtişamlı giysilerini çeşitli törenlerle sergileme fırsatı yaratmışlardır. Halktan kadınların giysileri de aynı biçimde aşırı uzamış etek boyları olan, zengin işlemeleri olan örneklerdir.

19. yüzyılın başında giyilen üçetek ve dörtetek adı verilen entarilerden (Tuğlacı, 1984) farklı olarak yüzyılın ortalarında önü kapalı olan ve ikietek entari adı verilen yeni bir model ortaya çıkar. Yanları bele kadar yırtmaçlı olan bu entari de şalvarla birlikte giyilmekte, eteğin uçları üç etekte olduğu gibi bele takılmaktadır. Leyla Saz (1974) iki etek adı verilen önü kapalı entarilerin moda olduğu dönemde Sultan Abdülaziz'in huzuruna çıkışını şöyle anlatır:

"Padişahın nazarı dikkati beni o kadar şaşırttı ki saçak öpüp çekilirken eteğime basmışım, iki etekli entari⁴ modası idi, eteklerimin uçlarını kuşağıma ilıştirmiştim, sendeledim. Mahçup olarak yerime geldim,..".

Batılı kıyafet modasının hızlı bir biçimde yerleşmesi sırasında, evlere Avrupa mobilyası, özellikle masa sandalye gelmiştir. Bu dönemde Osmanlı evine yeni bir ısınma aracı, soba girmiş, koşullar değişmeye başlamıştır. Isınma sisteminin değişmesi ve konfor sağlanması ile yaz kış kalın giyinmek zorunda kalan Osmanlı halkı, giyim modasının da değiştiği bu dönemde rahatlamış olmalıdır.

Bir arada kullanmaya aykırı olan eşyaların ve giysilerin geleneksel olanları yerlerini yenilere

⁴ İki etek entari taşrada giyilen bir entari gibi düşünülebilir ancak görülüyor ki başkentte, sarayda kullanılmıştır.

bırakmıştır. Batı kültürünü bilinçle benimseyenlerin yanı sıra görüntüyü ön plana alan kişilerin bu modayı yerleştirmekte önemli payı olmuştur.

Kaynaklar

- Atasoy, N., Denny, W. B., Mackie, L. W. ve Tezcan, H., (2001). *İpek*, Türk Ekonomi Bankası Yayını, İstanbul.
- Gönül, M., (1975). Topkapı Sarayı Müzesinde Bulunan Padişah elbiseleri, *Antropoloji*, Ankara Üniversitesi Dil tarih ve Coğrafya Fakültesi, 7, 267-295, Ankara.
- Hatzimichali, A., (1984). The Greek Folk Costume II, Benaki Museum Publications, Atina.
- İnan, A., (1967). Altaylar'da Hun Devri Kültürü, *Hayat Tarih Mecmuası*, 12, 14-20 .
- Kafadar, C., (1993). Tanzimat'tan Önce Selçuk ve Osmanlı Toplumunda Kadınlar, *Çağlar Boyu Anadolu'da Kadın: Sergi Katalogu*, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 190-295, İstanbul.
- Kaşgarlı Mahmut, (1985). *Divanü Lugat-it-Türk*, çev.Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Koçu, R. E., (1967). *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Sümerbank Yayınları, İstanbul.
- Mantran, R. (1991). *XVI.-XVII. yüzyılda İstanbul'da gündelik hayat*, Eren Yayınevi, İstanbul.
- Micklewright, N., (1986). Women's Dress in 19th Century İstanbul:Mirror of a changing Society, *Phd dissertation*, University of Pennsylvania.
- Montagu, M. W., (1998). The Turkish Embassy Letters, Virago, London.
- Nicolaas, E. S., Bull, D., Renda, G., İrepoğlu, G., (2003). *Lale Devri'nin bir görgü tanığı Jean-Baptiste Vanmour*, Koçbank, İstanbul.
- Nutku, Ö., (1995). *Tarihimizden Kültür Manzaraları*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Onur, N., (2004). *Moda Bulaşıcıdır*, Epsilon Yayıncılık, İstanbul.
- Ögel, B., (1985). *Türk Kültür Tarihine Giriş V*, Kültür ve Turizm Bakanlığı yayını, Ankara.
- Özön, M. N. ve Özön, N., (2004). Terimler Sözlüğü içinde *Seyahatname (Evliya Çelebi)*, Kabalcı, İstanbul, 725-766.
- Öztuna, Y., (1969). Türk Tarihinden yapraklar, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul.
- Peirce, L. P., (1998). Harem-i Humayun, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Saz, L., (1974). Haremin İç Yüzü, Milliyet Yayınları, İstanbul.
- Scarce, J. M., (1987). Women's Costume of the Near and Middle East, London.
- Tezcan, H., (1999). 16. -17. Yüzyıllarda Osmanlı Sarayında Kadın Modası, *P Dergisi*, 12, 54-69.
- Tuğlacı, P., (1984). *Osmanlı Döneminde İstanbul kadınları*, Cem Yayınevi, İstanbul.